

súlyozván: „Összefoglaló tanulmányok hiányában nem vállalkozhatunk arra, hogy teljes áttekintő értékelést adjunk Rákóczi hazai irodalmi működéséről.”) Tolnai ugyan szembefordul a polgári irodalomtörténetírás Rákóczi-képével, de magáról az íróról, a mű kvalitásairól szólván általános megállapításoknál nem sikerül mélyebbre hatolnia. Sem a stílus, sem a technika vonatkozásában. *Gyenis Vilmos* a Tolnai Gábor által felvetett gondolatot viszi tovább, amikor Rákóczi vallomásait a hazai emlékirat-hagyomány folyamatában próbálja elhelyezni. Mivel szinte egyetlen műről sem tudjuk minden kétséget kizáróan bizonyítani, hogy a fejedelem ismerte volna – szemben a műfaj kiemelkedő külföldi darabjaival –, e tanulmány is az általános elméleti konstrukció szintjén marad. Véleményem szerint az összecsengések inkább a műfaj természetéből, párhuzamos fejlődési tendenciáiból, a cél és a követendő ideál azonosságából fakadnak, semmint konkrét olvasmányélményből.

A szerkesztők nem törekedtek arra, hogy az egymással tudatosan vagy alkalmyszerűen vitakozó írók élet elvegyék (pl. *Galavics Géza-Rózsa György*), s természetesen egymást támogató-erősítő alkotások is kerültek a kötetbe (pl. *Tolnai Gábor-Gyenis Vilmos; Wellmann Imre-Benda Kálmán*), ilyenkor ismétlés vagy átfedés is előfordul – ez esetben már nem ártott volna közbeavatkozniuk, aminthogy nem a legszerencsésebb megoldás az sem, ha az ugyanazon témát érintő írók közül az egyik mű szerzője új, csak általa tudott, s először talán éppen itt publikált adatok ismeretében érvényes új koncepcióval szolgál, a többiek pedig az adott pillanatban így már elavult szakirodalmi álláspontot ismételnének. Mivel nem kongresszusi előadások közléséről, s

nem két azonos érvényű, de eltérő véleményről van szó, az efféle ellentmondásokat a szerkesztők kiküszöbölhették volna.

A kötet érdemei között tartandó számon az is, hogy a túllelkesültségnek a Rákóczi-szabadságharcra kapcsolatban oly gyakori, patetikus felhangjai csak elvétve találhatók a tanulmányokban, úgy tűnik fel, e téren sikerült konszenzust teremteni, s a tudományosság hangja elnyomja végre az érzelmi felhangokat.

A *Rákóczi-tanulmányok* írói – a historiográfustól az irodalom- és művészettörténészen át a had-, gazdaság- és orvostörténészig – és szerkesztői elérték céljukat: a valóság tényeire összpontosítva, azok tiszteletében sikerült megközelelni a „negyedik Rákóczi”, azaz a teljes személyiség rendkívül összetett képét. S e komplex személyiség-kép köré odarajzolták azt a társadalmi-politikai-gazdasági-kulturális-egészségügyi környezetet is, amelynek feltárása a kötet legjelentősebb eredménye, a korszak kutatásának egyik legfontosabb előrelépése. A szerzők tovább oszlatták a romantikus történelemszemlélet még meglevő foszlányait, s példát adtak a tudománysszakok együttműködésében megjelenő objektív tudományosság reális lehetőségeiről.

A *Rákóczi-tanulmányok* kollektív vállalkozása összegezés. A három évtizeddel ezelőtt kezdődő kutatási szakasz eredményeinek összefoglalása. S ha nem jutott is a kutatás minden kérdésben nyugvópontonra, maguk a szerzők és a szerkesztők jelölik ki írásaikban a jövőbeli munka lehetséges irányait és feladatait.

Igy a továbblépés első állomása is a *Rákóczi-tanulmányok*.

Jankovics József

JULOW VIKTOR: FAZEKAS MIHÁLY

Bp. 1982, Szépirodalmi K. 516 l.

Ha majd egy tudománytörténeti összefoglalásban valaki végigtekint a magyar irodalomtörténet fejlődésén, az 1960-as, 1970-es esztendő műfajait, irányait kutatva, nyilván megállapítja: az írói monográfia, a teljes életrajzot és pályaképet adó feldolgozás szinte hiányzik a magyar kutatók „műfajai” közül. A néhány kivétel (Szabolcsi Miklós József Attilája, Nagy Péter Szabó Dezsője stb.) mellett elsősorban népszerűsítő kismonográfiák jelzik – inkább a közönségigényt, mint a kutatói vállalkozókedvet. S még az olyanfajta

költői pályakép mint Horváth János Petőfije is „hiánycikknek” minősül. Sem az Arcok és vallomások váltakozó színvonalú darabjai, sem a szintén ritka korszakmonográfiák nem pótolják a korábban szintén váltakozó színvonalú írói nagymonográfiákat. Már csak ezért is oly öröndetes, hogy – bár posztumusz munkaként – vállalta a Szépirodalmi Könyvkiadó Julow Viktor Fazekas-könyvének kiadását. A kiadó és a szerző szerényen második kiadásként tünteti föl a könyvet, jóllehet nem pusztán az 1955-ös Julow-mű újra-

dolgozásáról van szó, hanem egy lényegében új könyvről, régi alapokon emelt új épületről. Rendkívül tanulságos, ahogy Julow felkészült erre a könyvre. A kandidátusi értekezés jelentette a kutatás első, összegző jellegű, állomását, s az erre való törekedés egybeesett – ritka szerencsés módon – a kritikai kiadás egy kötetének sajtó alá rendezésével. A következő lépés az elfogadott disszertáció sajtó alá rendezése. Ami ezután jött: részlettanulmányok sorozata. Olyan sorozat, amelyben verselemzés, adatfeltárás, folklorisztikai-tárgytörténeti vizsgálódás, környezetrajz, stílustörténeti elemzés egyként szerepelt. A közétett tanulmányok, tanulmánykötetek a hazai és külföldi szakirodalom impozáns ismeretéről árulkodnak, és soha be nem fejezhető alapkutatásról. Julow Viktor azonban nemcsak saját kutatási eredményeit hasznosította, hanem tanítványaiét, bírálóíéit, vitapartnereit is, s felhasználta egy nagyon vitatható, ám mindenképpen figyelmet keltő módszer tanulságait: az írászakértő véleményét (Fazekas jellem- és személyiségrajzához). Tiszteletre méltó Julow Viktor magatartása: nem azért szőkelelt meg vitapartnereit, recenziókat, hogy diadalmasan cáfolhassa nézeteiket. Éppen ellenkezőleg, úgy fogja föl a vele ellentétes álláspontot, mint amely egy vers, egy életszakasz más típusú szemléletét jelenti, más „megközelítést”. Az összes lehetséges álláspont, értelmezés felsorakoztatása után alakítja ki a maga felfogását, mindegyik értelmezést a mérlegre téve, a saját korábbi értelmezését is. S amennyire értékelendő az a tiszteletteljes vita, az a minden – akár az övével ellentétes – álláspontot megértő felfogás, amely Julow Viktor előadását jellemzi, olyannyira ébreszt némi kétséget e módszer eredményességét illetően pl. az, hogy a *Mint mikor a nap* c. Fazekas-versről szólva, 8 (nyolc!) lapon keresztül idézi Görömbei Andrásnak, egyébként igen jó elemzését. Ebben az esetben a szabadabb interpretáció talán célszerűbbnek mutatkozott volna.

Ami Julow Viktor monográfiájának feltétlenül érdeme: a teljességre törekvés. Nincs Fazekas életének, közvetlen és tágabb környezetének, témáinak, a verseiről eddig irtaknak olyan adata, amely valamilyen formában ne került volna be ebbe a könyvbe. Mintaszerű, ahogy életrajzot, költői fejlődést, hatásokat és inspirációkat összefüggéseiben lát(tat); ahogy – ha szükséges – feltárja a versek közvetlen ihlető tényezőit, a vershez vezető életrajzi, történelmi, világtörténelmi vagy szorosabb értelemben vett irodalmi mozzanatok. Olykor versből, Lúdas Matyiból magya-

ráz lelkiállapotot, biográfiát. Példát szolgáltat arra, hogyan lehet ábrázolni életrajz és költői pályakép összefüggéseit, összefonódottságát, és arra is, hogyan *szolgálhatja* egyik a másikat. S ha Julow Viktor végkövetkeztetésével (ti. Fazekas „szelét” aratta volna 1848 „vihara”) nem mindenben értünk is egyet, s nem látunk a Lúdas Matyiban „előfutárt” Arany és Erdélyi János „népnemzeti klasszicizmusá”-hoz, a pályakép egészét meggyőzőnek, hitelesnek érezzük. Hadd emeljünk ki néhány mozzanatot Julow Viktor találó megfigyeléseiből-elemzéseiből. Igen jó, amit Fazekas „meseszövi gondosságá”-ról ír a szerző: ti. a visszaverésre való felkészülések időproblémáiról; teljesen hiteles a Fűvészkönyv összeállítási menetének rekonstrukciója, nyelvi magyarázata, a Fűvészkönyv és Linné „rendszerének” egybevetése. Finom megállapítás az alábbi: „Valójában kiszorítottak sok, a régiebb magyar fűvészkönyvekben szereplő régi és népi növénynevet. E tekintetben felvilágosodott világnézetük – és elfoglaltságuk – ütközött össze bennük népieségükkel, s az előbbi került felül.” A Nyári esti dal elemzését egészében kellene ideírnunk, hogy érzékeltessük, Julow Viktor beleérző képességét, nemes veretű értekező prózáját. Az én kis kertem c. vers bemutatására szolgál ez a mondat: „a leírás, tárgyiaságából mit sem veszve, az antropomorfizáló-megszemélyesítő fantázia segítségével alig-alig támaszkodva, a szemlélet finom árnyalatossága révén helyenként hangulatsugallóvá is válik, különösen a zivatar leírásában.” Nem szépeleg Julow Viktor, nem keresi a választékosnak ható fordulatokat, nem akar a költővel versenyre kelni a megfogalmazásban: egyszerűen pontos akar lenni. Adatban, fogalomhasználatban, fogalmazásban.

S ezzel kapcsolatosan vetődik fel bennünk a kétség: vajon segít-e a tájékozódásban, vajon a szemléletességet szolgálja-e, ha ilyen jelzők minősítik a költői stílust, mint barokk-deákos klasszicizmus (185.), barokkos klasszicista (195.), rokokó-szentimentális (195.)? A magunk fogalomhasználata szerint pl. a barokk és a klasszicizmus inkább ellentétpárok, mint egymás kiegészítői, mint ahogy – úgy érezzük – a rokokó is, a szentimentális is (ha stílustörténeti fogalom) viszonylag jól körülírható, de messze nem egyenmű, messze nem egyazon tartalmú fogalom. S aligha hiszünk, hogy a stílusirányzatok egymás mellett élését valóban dokumentálni lehetne egyetlen vers bemutatásakor. A stílusirányzatok egymástól elváló költői magatartások, költészet-felfogások leírásával, tendenciák nyomon követé-

sével szemléltethetők. A stílustörténeti megközelítés számos buktatója közül az egyik éppen az, hogy „mellékevesül” és ezáltal elmosódott jelentésűvé (így nem elég markánsá) válik az eredetileg pontos jelentés. A „barokkos” adott esetben kevesebb is, több is mint a „barokk”. Kevesebb, mert nem rendelkezik a barokk valamennyi (vagy legalábbis: számos) jellemzőjével, de több is, mert olyan vonásokkal is bír, amelyekkel a barokk feltehetőleg nem. A szentimentális jelzőnek akkor van létjogosultsága, ha érzelmet vagy érzélgőt értünk rajta, egyébként inkább megtévesztő, pontatlan megjelölés, mint eligazító. Ugyanez a helyzet a „romantika”, „romantikus” kategóriával. Helyénvalónak érezzük, ha általában *regényest*, rejtelmest, *titokzatost*, „romántos”-t akarunk mondani, de nagyon szellemesnek, ám nem egészen pontosnak érezzük olyan esetben, mint Kisfaludy Sándor „csobáncos-tátikás középkor-romantikájának színei” (182.). Kisfaludy Sándort semmiképpen sem sorolnánk be a romantika szerzői közé, még akkor sem, ha középkori (?) romokról zengedez, még akkor sem, ha a „magyar előidők”-ből veszi témáját. Egy korstílus vagy stílusirány pusztán a témaválasztással vagy akár egy-két, más korstílusra is jellemző vonással nem írható körül, ismételjük, költészetfelfogásról, költői magatartásról, „poétikáról” van szó, nem pedig néhány, stílusesszékben kimerülő jellegzetességről.

Ebből azt szűrtük le magunknak, hogy Julow Viktor monográfiája ott meggyőző, ott példamutatóan pontos, ahol művek elemzését olvashatjuk, ahol egy (az) író külső és „belső” életrajzát nyomonza, és ott vitakoznánk álláspontjával, ahol kitekint a kor uralkodó vagy egyáltalában létező stílusaira. Nem ott, ahol összegez, hanem ahol egybeveti Fazekast más szerzőkkel. A magam nemében kitűnő e Fazekas-monográfiában egy Kosztolányi-vers elemzése (138.), de egybevetése Fazekas hasonlóan vélt költeményével talán kevésbé meggyőző. A „szenvedelmes kertész”, a XVIII. század természetértelmezésén, „fizikoteológiáján” felnőtt Fazekas természet szemlélete – úgy véljük – kevésbé előzménye az „urbánus”, valóban a tűnő benyomásokat rögzítő, a természetet egy üvegtálon elhelyezett gyümölcsökön át érzékeltető Kosztolányival. Mint ahogy szintén szellemesnek, sőt, költőinek tartjuk az ideidézett festők képeinek, festésmódjának leírását, azaz Watteau és Paál László alapján különböző természetlátásának egy gondolatkörbe vonását. „A rokokó nagyjai (...) a legkorábbi preimpreszionisták is” – állítja a szerző. Ha

„hasonlat”-ról van szó, „segédfogalmakról” vagy pusztán „munkahipotézisről” – talán elfogadnám ezt a véleményt. De majdnem végkövetkeztetésben, Fazekas módszerének érzékeltetésekor aligha érezhetjük találonak ezt a megállapítást. Emellett van az ilyen kitételeknek még egy buktatója. Most nem arról szólnánk, hogy kissé logikátlanok tartjuk a „legkorábbi preimpreszionista” kifejezést. Ad absurdum vive: a preimpreszionizmus ezek szerint másfél századot, Watteau-tól Courbet-n át egészen Monet-ig, Manet-ig érő, átfogó irányzat, amelynek „alkorszakai” vannak, egy „legkorábbi”, egy „korai”, stb. Nyilván a szerző sem így gondolja. Azt akarja feltehetőleg mondani, hogy bizonyos, az impreszionizmusban teljesen kifejlő vonások már korán, a rokokóban is megfigyelhetők. De ettől még nem lesz a rokokó az impreszionizmus „előképe”, nem tarthatjuk a rokokó néhány jellegzetességét abból a célból megalkotottnak, hogy majdan egyszer az impreszionizmus – magasabb szinten – megismételje, kiteljesítse. Elképzelhető, hogy Kosztolányi olvasta, ismerte, tanulmányozta Fazekast, de ez a feltételezés sem indokolja az összevetést, a látásmód hasonlóságának tételezését.

Félreértés ne essék, Julow Viktor álláspontját tiszteletben tartva, az ilyesfajta aspektus létjogosultságában nem kételkedve, kísérlem meg a magam aspektusának szembesítését a Julowéval, s a magamé célszerűségét indokolni. Valószínűleg az esetek többségében egy szerencsésbé jelző vagy egy még inkább egyértelmű fordulat eloszlatná kétségeinket, talán az egyre elmosódottabbá és bizonytalanabbá váló „barokkos”, szentimentális stb. megjelölések helyett a minősítések pregnáns körülírása eredményesebbnek bizonyulhatott volna.

A másik kérdés, amelyben más aspektusból szemlélem a jelenségeket, az ún. árkádiai per, egyáltalában: Kazinczy problémája, Előjáróban: nem osztom Kosáry Domokos nézetét, hogy ti. Kazinczy a *feudális nacionalizmus* jellegzetes képviselője lenne, jóllehet tudom, hogy a feudalizmus korszerűsítésének, a földesúr–jobbágy viszonyoknak, a modernizálásnak kérdésében pl. Berzevichy Gergely „messzebb” jutott Kazinczynál; s azt is tudom, hogy 1790-ben (pl. a Hamlet-előszóban vagy leveleiben), majd később, a provokatív célzattal meghirdetett tübingai pályázatra küldött dolgozatában nacionalista gondolatok is találhatóak. Azt hiszem, erős leegyszerűsítés az, hogy ha Kazinczy „nemesi-feudális-arisztokratikus mentalitás”-áról írunk (a minden más helyen

szépen, megragadóan fogalmazó Julow Viktor itt ismétlésekbe bocsátkozik, hiszen miért több a nemesi vagy a feudális a másíknál, s miért kell ezt „arisztokratikussal” tetéznie. Egyébként: ha a nemesi -közneemesi - véljük -, akkor miért arisztokratikus is?). A debreceniek „polgári-plebejus-demokratikus” öntudata talán Fazekásra érvényes minősítés (viszont nem tudom, hogyan értjük akkor az írásszakértő Julow Viktor által elfogadni sugallt elemzését: Fazekas verte béreseit!), esetleg Csokonai rousseau-ista verseire is, semmiképpen sem alkalmi verseire, de Debrecen egészére, illetve a pontosan meg nem nevezett debreceniekre nem érzem teljesen találónak ezt a minősítést. Ha Julow Viktor - elsősorban Fazekas védelmében - „mélyebb gyökerű” európai magyarságot állít szembe Kazinczyval, ezt aligha indokolja az, hogy Kazinczy nem látszott törődni a nemzeti sajátosságokkal, „hovatovább azok nehézkes, de erőteljes zsíros-bajszos, sőt népi vonásai is gyűlöletessé váltak előtte”. (332.) A 328. lapon Julow Viktor a debreceni szellem (az ő kifejezése) egyik legnegatívabb vonásának véli a „soviniszta gögre való hajlamot aligha lehet Kazinczy jellemvonásúl felróni. S az sem egészen igaz, hogy ne értékelt volna népi vonásokat. Már többször leírtuk, itt csak utalhatunk arra: a népdalt, a népiyelvet becsülte Kazinczy, Csokonai népdalait is, Pálóczi Horváthéit is. Csak éppen a megfelelő helyen. A népiyelvnek helye van - úgy hirdette Kazinczy - pl. a Molière-fordításban, Csokonai népdalai szépek, de nem ódák, tehát nem a fentebb stílt képviselő költemények, és így tovább. Továbbá: nehéz lenne tagadnunk Kazinczy ízlésének némi egyoldalúságát. Sőt; személyes sértődöttségét palástolja olykor úgy, hogy a mű tendenciáján, szerkezetén vagy stílusán lelt kifogásolni valót. Lényegében ez történt a Lúdas Matyival. Bár azt is el kell ismerünk, hogy Kazinczy Pethe Ferencének hitte a Lúdas Matyit, és szinte úgy fogta föl, mint ellene írott satírárt. Alapos félreolvasásra vall, de az arkádiai per után, a nyelvújítási harcok közepette valamit megmagyaráz Kazinczy téves értékeléséből. Legalábbis annak gyarló „emberi” hátterét. Persze, nem az esztétikai jellegű ítélet melléfogását. Mindenesetre tény az, hogy a Kazinczy-nál található jelzők, mint „paraszt”, „vadparaszt” korántsem a nemesi góg megnyilvánulásai, volt ennek másik jelentése is: pl. 'közönséges', 'mindennapi', vagy: 'tudatlan', 'tanulatlan', vagy: 'durva, faragatlan ember' (Vö.: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III. 102.). Mélyen

elgondolkodtató, hogy a mai köznyelvben miért maradt meg a 'paraszt' szónak ilyen jelentése is, de tudomásul kell vennünk, hogy ilyen jelentése Kazinczy korában is volt, és a szövegösszefüggésekből az tetszik ki, hogy Kazinczy ilyen értelemben használta.

Szándékosan „éleztük ki” ennyire ezt a kérdést. Mert - meggyőződésünk szerint - sem Kazinczy, sem Fazekas „felől” nem értékelhető helyesen. Annál inkább kritikátörténeti szempontból. S ez még nem történt meg. Julow Viktor elegánsan és lovagiasan vív Debrecen és Fazekas érdekében, s ez mindenképpen méltánylandó. Fontos adatokat szolgáltat egy még ennél is tárgyilagosabb értékeléshez. Mert Julow Viktor - érthető okból - nem egészen tárgyilagos. Rokonszenvesen elfogult Fazekassal, akinek kutatásával egy egész életen keresztül foglalkozott. Akit nagyon alaposan ismert; akinek hétköznapijaiba is bepillantott. Annál kevesebbet pillantott Kazinczy hétköznapijaiba. S ezért - mentalitás-történeti szempontból - nincs igaza Kazinczy indulatainak, álláspontjának értelmezésében. (Egész pontosan fogalmazva: azt hiszem, nincs igaza.)

Ezzel függ össze, hogy II. Józsefről Julow Viktor véleménye még igaztalanabbnak tetszik. Elismeri felvilágosodott voltát (a magunk részéről mérsékeltebben hangsúlyoznók ezt a józsefi felvilágosodást), viszont figyelmeztet a „császár mélyebb, germanizáló szándékai”-ra (36.), másutt a „nem osztrák tartományok minél teljesebb gyarmati függésbe döntése és elnémetesítése” szándékát tulajdonítja II. Józsefnek (58.). Tény, hogy II. Józsefnek nem volt érzéke az egyes nemzetek történeti jogai-lete iránt, az is igaz, hogy egységes monarchiában gondolkodott. Doktrínének is nevezhetjük. De . . . hiba lenne felednünk, hogy jóléti államban (is) gondolkodott, reformokat vezetett be, korlátozni akarta a nemesi előjogok egy részét. Nem hiszem, hogy célszerű lenne szembeállítani felvilágosodást a hazafisággal (ez sem olyan egyértelmű fogalom, mint első pillanatra hinnők), s a frontok egyébként sem a nyelvrendelet behozatalakor váltak szét. A birtokfelmérések terve, a házak megszámlálása stb. sokkal nagyobb vihart váltott ki.

Továbbítva: a „népiyelvet guszttussal izlelgető nemesi-patriarchális népiesség úttörői” között emlegeti Julow Viktor egy mondaton belül „báró” Orczy Lőrincet, Dugonics Andrást és „gróf Gvadányi József”-et (54.). Dugonics és a népiyelv kapcsolata számomra világos. Orczy Lőrinc és a népiyelv kapcsolata kevésbé. Bír

Ferenc kutatásai módosították a közkeletű (s először Arany János által kialakított) Orczy-képet. Ezt szem előtt tartva, valószínűleg módosítható Orczyra vonatkozólag a nemesi-patriarchális népiesség minősítés. Nem tudom, hogy van-e egyáltalában valami, ami Orczyt és Gvadányit ilyen értelemben egy mondatba hozná. A bugaci csárdának tiszteletére írott vers vetül rá nyilván az Orczy-portréra. Hogy ezt teljes joggal a népiesség körébe tartozónak nevezhetjük-e, ebben nem vagyok egészen bizonyos. Ugyancsak más jellegűnek érzem Dugonics közmondásos népiességét és Gvadányi típusteremtő művészetét. Ami pedig végképpen kétséget ébreszt bennem, hogy e három alkotó „úttörője” volna, a most ne fesszességük, milyen jellegű, népiességnek. Nem egészen világos számomra, kiknek az úttörői.

S most már csak nagyon röviden. Gondosabb kiadói szerkesztéssel néhány, a lényegét igazán nem érintő, elírást meg lehetett volna szüntetni. Blumauer nem a paródiáját, hanem travesztiját adta az Aeneisnek (45, 116.). A 219. lapon idézett *A tavaszhoz* c. költemény nem alkaioszi, hanem aszklépiadészi strófaból áll, az Aurórárt Auroraként kellett volna írni.

A recenziókban ilyenkor szokásos fordulat helyett, itt ne összegezzük e könyvről gondola-

tainkat. Ehelyett szomorú kötelességként állapítjuk meg: a Fazekas-monográfia egy nagyívű tudósi pálya utolsó, kiemelkedően szép teljesítménye. Julow Viktor szenvedélyesen vitázott, kereste az új utakat (emlékezetes, milyen megdöbbentés fogadta a valószínűségi számítás igénybevételét egy lehetséges Balassi-rejtély megoldási kísérletekkel), bátran kísérletezett. Igényelte a bírálatot, megfogadta a kritikát, mert a tudományos életet és az egyetemi életet csak az őszinte bírálat légkörében tudta elképzelni. E recenzió szerzőjének is emlékezetesek éles, nem a *le-*, hanem a *meggyőzés* szándékával vívott vitáik. Fájdalmasan olvastam a monográfiában e vita írásbeli dokumentumaiból is néhány részletet. Vállalt feladatokat úgy fogtam föl, mint e vita folytatását. Tudva, hogy mondataimra már nem érkezik válasz Debrecenből. S ha igen, az már nem Julow Viktoré lesz, hanem tanítványaié. Hisszük, hogy Fazekasról ezentúl már csak e monográfia alapján lehet továbbkutatni, s a magyar felvilágosodás irodalmáról is csak úgy tudunk érdemlegeset mondani – ha akár vitázó szándékkal – Julow Viktor könyvét, műveit tanulmányozzuk.

Fried István

ERDÉLYI JÁNOS: FILOZÓFIAI ÉS ESZTÉTIKAI ÍRÁSOK

Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona. A jegyzeteket írta T. Erdélyi Ilona és Horkay László. Bp. 1981. Akadémiai K. 1118 l.

„Nem volt más céloim, mióta íróvá lettem, mint, ha isten engedi, legalább egy vonallal tenni mélyebbé a hazai gondolkodást.” Erdélyi János *A hazai bölcsészet jelene* című könyvében (1857) írta le ezt a mondatot, s művei kritikai összkiadásának első kötete a tanúbizonyosság: célját elérte. Pedig folyvást érezte, hogy erős közegellenállással kell megküzdenie. „Nálunk az esztétika mindaddig nagy parlagság”, írta már 1847-ben; a bölcsészet „könnyűnek és kedvesnek soha nem találtatott (...) közöttünk”, vélekedett 1859-ben; „nemzetünk valamint a vallás terén, úgy a bölcsészeti mezőn sem igen látszik előszere-ttel, mintegy teremtő képességgel forgódní”, erősítette meg két évvel később (592., 179., 135.). Fájdalommal konstataulta a magyar filozófiai kultúra viszonylagos fejletlenségét 1865-től 1867-ig folytatásokban közölt nagy forrásfeltáró műve, *A bölcsészet Magyarországon* is. A filozófiának Magyarországon „nincs (...) származatos, ízről-ízre kimutatható folytonossága”, a külföldi

rendszerek úgyszólván csak vendégként fordultak meg itt, s gyorsabban adták egymásnak a kilincset, hogysem mély és szerves ismeretet hagyhat-tak volna hátra (258.). „A középkor hiánya” (221.) a magyar bölcsészeti kultúra lemaradásá-nak múltba nyúló okaként szerepel itt: az európai középkorba szerinte „csak történetesen tartoz-tunk, föligmeddig illertünk” (222.); ez a „papi sanyargás vagy erkölcsi töprengés nélkül” könnyen meglevő nemzet, mely nemigen bajlódik a „kerülgető elmélődéssel”, egész szokásrendjével „idegenszerű lehete a kor tudalma előtt” (200., vö. 222.). A magyar gondolkodásmód kezdettől fogva közigazgatási és „erkölcspolitikai” jellegű, a természet tanulmányozása és a „hit tárgyainak vizsgálása” (201.) éppúgy nem volt belső igény, mint a bölcsészet művelése. Ez az ország „a bölcsészettel vajmi kevés érintkezésben tartá a hit-újítást” (226.), a protestantizmusnak „szembe-tűnő filozófiai haladást” inkább az igyekezet, mint az eredmény dolgában lehet tulajdonítani